

**KLINDA MÁRIA: A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR
1601 ELŐTTI NYOMTATVÁNYAINAK KATALÓGUSA (BcBCat.)**

Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár–Országos Széchényi Könyvtár, 2001, 761 l.

A Borsa Gedeon nyolcvanadik születésnapjára összeállított kötetben (*Fata libelli*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., OSZK, 2003) Klinda Mária és Velenczei Katalin 15. ill. 16. századi nyomtatványokat ismertető cikkeikben utaltak arra, hogy az ünnepelt nevéhez fűződik az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztősége keretében elindított kezdeményezés az 1601 előtti nyomtatványok feltárására és egységes közzétételére. Ez utóbbinak irányítását is vállalta Borsa Gedeon, Klinda Máriának a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványairól készített katalógusa lektoraként. A katalógust a jubiláns lektori munkássága iránti érdeklődésből vettem újra kézbe. Klinda Mária a katalógus ismertetéseként írt sorai is igazolják Borsa Gedeon szervező-szerkesztői, lektori munkájának elismerő méltatását a köszöntő kötetben.

Klinda Mária katalógusa az egyetlen példányleíró katalógus az 1601 előtti nyomtatványokról Magyarországon. A mintaszerű példányleírás jelöli a teljességet, a hiányt, feltünteti a bejegyzéseket, megállapítja a provenienciát és ismerteti a könyvek kötését. Ezeket vannak hivatva állománytörténété formálni a mutatók. A kötetről mint szakmai kiadványról jelent már meg ismertetés (MKsz, 2002, 208–209), de újra kézbe véve a kötetet, érdemes kitérni rá, hogy a közel 1000 tételre 130 (!)

oldalnyi mutatóban találunk utalásokat. A kiadvány jellegéből adódóan a nyomdászattörténeti mutatók és a possessorok jegyzéke magától értetődőek. A hozzájuk csatlakozó bibliográfia- és katalóguskonkordanciát azért tartom különösen jó megoldásnak, mert ezek alapján a könyvnyomtatás első másfél évszázada a maga egyediségében jelenik meg a kronológia, a nyelvi megoszlás, a kéziratos bejegyzések és kézi díszítések, a kódexlapba kötött könyvek (jelölve még a kottás voltukat is!) mutatóinak segítségével. Ennek az egyediségnek az érzékeltetéséhez szervesen hozzátartozik Rozsonдай Marianne önálló tanulmánya a történeti kötésekről, jegyzékekkel és a kötések meghatározásával. Az *ex librisek*, a bélyegzők és a könyvkereskedői címkék közreadása pedig az egyes könyvek évszázados útjának egy-egy állomását jelzik a Szabó Ervin Könyvtárig, újabb adatokkal szolgálva a különböző szakterületek kutatóinak.

A magyarországi könyv- és könyvtártörténet kutatójaként a következőkben néhány példa segítségével azt szeretném bemutatni, hogy a mintaszerű példányleírásokon kívül hogyan lehet a gondosan tervezett és pontosan elkészített mutatókkal nemcsak állománytörténetet, hanem könyv- és könyvtártörténeti forrásgyűjteményt is összeállítani.

A középkori Magyarország könyvtárainak állományából köztudottan csekély

számú kötet maradt fenn. A virtuális könyvtár elnevezés létjogosultsága ebben az esetben teljesen indokolt. Könyvtáros elődeink ezt a digitalizálás lehetősége nélkül is megvalósították, mégpedig a könyvtárak állományának tartalmi feltárásával. Ilyen módon vált ismertté néhány kódex a középkori esztergomi könyvgyűjteményekből már az 1860-as évektől Knauz Nándor (1831–1896) Hofbibliothek-beli kutatásai alapján. Knauz nemcsak állományfeltáró munkásságával gyarapította a magyar könyvtörténet forrásait, hanem könyvgyűjtőként maga is része már annak (787, 851. sz. tételek; 40. sz. *ex libris*). Könyvtárosként közzétette a kéziratot és nyomtatott magyarországi szerkönyvek katalógusát. Klinda Mária több esztergomi rítusú szertartáskönyv esetében hivatkozik is rá. Közülük az egyik bejegyzései külön említést érdemelnek mint irodalomtörténeti, nyelvészeti, patrocínium-kutatási, képzőművészeti adatok. A *Breviarium Strigoniense* 1524-es kiadásában a magyar nyelvű úrfelmutatási énekek mellett egy cseh nyelvű imát is megörökített a használó a 16–17. század fordulóján, aki zenei bejegyzéshez is készített kottavonalakat. Egy századdal később pedig a Bereg megyei Szent László-oltárokat sorolta fel a kötet akkori tulajdonosa (117. tétel). Szintén az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár duplum-anyagából (bélyegző 22/II) került a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárba Dresser történeti műve, amellyel együtt adtak ki egy török háború elleni könyörgést. Az 1598-ban, Lipcsében nyomtatott kötet az esztergomi egyház számára létfontosságú tényre utal. Esztergom 1543-tól, az 1595–1604 közötti rövid időszak kivételével, török kézen volt egészen 1683-ig. Az érsekek Érsekújvár várá-

nak építésével, katonai fenntartásával nemcsak az esztergomi egyházmegye megmaradt területét, hanem Nyugat-Magyarországot is védték (259. tétel). Sajnos egy korábbi restaurálás eltávolította a 600. tétel belső béléslapját, így csak feltételezen azonosíthatta Klinda Mária a *Missale Strigoniense* 1503-as, Kaim Orbán megrendelte, a velencei Spira nyomdában készült egyik példányát Knauz jegyzékének 12. számával, amelynek alapján a nyomtatványnak az esztergomi példányát 1615-ben Pozsgai János aradi prépost és esztergomi kántor-kanonok ajándékozta a nagyszombati Szt. Miklós egyháznak. A város egykori plébániatemploma az Esztergomból való elmenekülés után (1543) a visszaköltözésig (1820) az esztergomi érsek és káptalan székesegyháza volt.

Budáról került Brassicanushoz Bécsbe a 16. század elején egy Bázelen, 1497-ben, Amerbachnál nyomtatott Cassianus ösnyomtatvány (160. tétel). A kötés alapján Rozsondai Marianne nem tartja kizártnak, hogy a királyi kápolna könyvtárából szerezte meg a bécsi humanista. Rozsondai Marianne elemmezve a Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményének budai könyvkötő műhelyben készült kötéseit (160, 274, 602, 604. tételek; Rozsondai kötésjegyzék 26, 29, 30, 31), megállapítja: „Ennek a négy könyvnek a példáján jól látható, hogy a kötés mennyire a használat helyére utal, hiszen mind a négy budai reneszánsz kötésben van, sőt mind a négy ugyanabból a könyvkötő műhelyből való, a nyomtatványok viszont Bázeltől és Velencéből” (724–725). Rozsondai Marianne Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát műveinek folyamatos kötésvizsgálatával (MKsz, 1984, 300–319; *Fata libelli*, id. kiad., 181–190) bizonyította be európai ismertségüket, ol-

vasottságukat. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 696. sz. (Temesvári, *Pomerium*, 1515) és 666. c. sz. (Laskai, *Sermones de sanctis – Biga salutis*, 1499) tételei (Gran nyomdája, Hagenau, Johann Rynmann kiadásai) Strassburgban, ill. Alsó-Ausztriában kerültek bekötésre (723–724, Rozsondai kötészjegyzék 10, 25). Ez utóbbit a bolzanói ferencesek könyvtárában vették állományba a 17. században.

A Fugger család egyik ágának könyvtárát Lippay György esztergomi érsek vásárolta meg 1642-ben, Bécsben. Az egyik, Anton Fugger ismert – Esztergomban is megtalálható – 1596-os *super ex libris*-ével ellátott kötet több tulajdonoson keresztül került a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba. A Fugger-könyvtárból 1605-ben egy Zacharias Geizkofler nevű lovag tulajdona lett, majd a müncheni királyi könyvtaré. Végül Juhos Ernő vette meg Bécsben az 1920-as években, a Ranschburg antikváriumban, tőle vásárolta meg a Fővárosi Könyvtár.

Thallóczy Lajos történész olasz és latin nyelvű, korai nyomtatványgyűjteményéből

(64. sz. *ex libris*) több mint 10 darab kötetet szerzett meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (698). A kötetek tartalmi vizsgálata és Thallóczy kutatásainak egybevetése biztosan hozzájárulna a történész szakmai és magánérdeklődésének alaposabb megismeréséhez, egy tudós könyvgyűjtő jellemzéséhez.

Klinda Mária a jelentősebb gyarapodásokat összefoglalja a gyűjtemény kialakulásának ismertetésében, így az állománytörténeti áttekintés mellett magyarországi könyvgyűjtőkről és családi könyvgyűjteményekről is újabb adatokat kapunk a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványaiából.

A katalógus használói között pedig ott voltak, vannak és lesznek a társtudományok kutatói is, akik hasonló beszámolót állíthatnak majd össze a saját szakterületükről. Klinda Mária katalógusa így lehet egy szakterület mintaszerű kiadványaként a magyar művelődéstörténet évszázadainak és jelenének tanúságtevője, jövőjének egyik forrása.

Körmendy Kinga

PÁZMÁNY PÉTER ÉS KORA

Szerkesztette Hargittay Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2001, 436 l. (Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok, 2).

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem adott otthont Piliscsabán 1998. május 21–23-án az MTA Irodalomtudományi Intézete és az egyetemek régi magyar irodalomtörténeti tanszékei által évről évre megszervezett irodalomtörténeti konferenciának. A *Pázmány Péter és kora* címmel rendezett konferencia tanulmányai az egyetem kiadójánál, a Pázmány Irodalmi Műhely sorozatban láttak napvilágot.

Hargittay Emil szerkesztő *A Pázmány-kutatás új útjai* címmel írta meg a kötethez a beköszöntőt, melyben szerényen utal arra, hogy a Pázmány-kutatások ösztönzésében – reményeik szerint – milyen jelentősége lehet vállalkozásuknak. A cím váltást ígér, olyan öndefiníciót fogalmaz meg, mely a korábbi utakhoz képest újként értelmezi magát. Közben azonban a kötet a Fraknói-féle háromkötetes Pázmány-mo-

nográfia címét veszi át, amivel az irodalomtörténeti folyamatban elfoglalt helyét más szempontból is kijelöli. A kutatási hagyományokhoz való kapcsolódás nyilvánítása mellett a cím szerepvállalás is: a Fraknói-monográfiának a Pázmány-kutatásban betöltött szerepét kívánja felvállalni. „Ahogyan a Pázmány-kutatás történetében határkőnek számított a konferencia és kötetünk címéhez egyaránt ösztönzést adó 19. századi három kötetes Fraknói-monográfia (FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I–III, Pest, 1868–1872), ugyanúgy – talán nem alaptalan remény – e kötet is ösztönzője lehet a további kutatásoknak” – írja Hargittay Emil.

A Pázmány-szakirodalmat a Fraknói-monográfián kívül olyan nagyformátumú munkák alapozták meg, mint az Öry Miklós, Szabó Ferenc és Bitskey István nevéhez fűződők. A konferenciakötet arról győzi meg olvasóját, hogy ezek a munkák folyamatosan képesek megtermékenyíteni a kutatást, tekintélyük ma is vitathatatlan – elég csak egy pillantást vetnünk a konferenciakötet névmutatójára. Az általuk felvillantott szempontok viszont új módszerek, új kérdésirányok kontextusában lépnek ismét eléink. Melyek is tehát ezek az „új utak”?

Mindenekelőtt a kritikai kiadás, amelynek munkálatai (2000-ben) éppen a konferencia nyomán indulhattak meg. A kötet szerkesztője az ez irányba mutató rendszeres vizsgálatokban látja a Pázmány-kutatás útjait, lehetőségeit és feladatait. Hargittay Emil körül már kialakult és láthatóan hatékonyan működik az a fiatal munkatársakból álló csoport, amely a modern textológiai elveket érvényesítő kiadási munkálatakból veszi ki részét – ennek ékes bizonyítéka Pázmány első három magyar nyelven megjelent művének kritikai kiadása.

A kötet 31 tanulmányt tartalmaz, melyek nagyrészt elhangzott előadások voltak. A kötetelrendezés többféle szempont találkozását mutatja. Először a filozófiai, a teológiai, a szellemi kontextus épül fel Pázmány személye körül, amit a történelmi és társadalmi kérdésekre fókuszáló tanulmányok követnek. A kötet túlnyomó részét teszik ki az ezt követő irodalomtörténeti írások, a záró tanulmányok pedig ismét elsősorban kontextusteremtők: főként Pázmány kortársaival foglalkoznak. A dolgozatok egymás mellé helyezése olykor egész finoman teszi lehetővé új jelentésmezők felszabadulását: ilyenkor együtt hoznak felszínre tematikai, módszertani kérdéseket, egymásra következésükkel mutatják meg a nézőpontok különbözőségét.

Nagy számban találkozunk a tanulmányok között történeti forrásfeldolgozásokkal. Pázmány alakja ilyenkor az invencióban tölt be fontos szerepet, általa nyílnak fel olyan kérdéshorizontok, melyek egyébként olykor már csak periférikusan foglalkoznak az érsek alakjával, ám a személyére történő fókuszálás nélkül esetleg láthatatlanok maradtak volna a kutatás előtt. Így például Hiller István a Habsburg államgépezet működésének fontos jellemzőit mutatja meg tanulmányában, mely Pázmánynak a Habsburg diplomáciában betöltött szerepére, helyzetére és politikai kapcsolatrendszerének a jellegére koncentrált. Tusor Péter pedig a vatikáni levéltárban tett kutatásai alapján ad választ arra a politikatörténeti szempontból is fontos következményekkel járó kérdésre, hogy miért hiúsult meg Pázmány 1632–34-es állandó római követségének terve. Horn Ildikó társadalomtörténeti dolgozata az erdélyi katolikus elit sorsát követi nyomon 1640-ig, melynek alakulása szoros össze-

függésben áll Pázmány egyházpolitikai tevékenységével is. Szabó Péter Pázmány politikai levelezésének állításait szembeesíti a Bethlenek fellépésének háttérében meghúzódo erdélyi és nemzetközi politikai történesekkel és összefüggésekkel. Zlinszky János nagy ívű jogtörténeti tanulmánya a szentgotthárdi ciszterci apátság főkegyúri joga körüli állandó vitákkal foglalkozik, melyekben a 17. században Pázmány Péternek is tevékeny szerep jutott. Pázmány Péter, az ember mutatkozik meg Horváth Mária munkája nyomán, aki Pázmány és Batthyány Ádám kapcsolatát vizsgálja levelezésük alapján, s ezzel a főpap személyiségének olyan oldalát világítja meg, amire a források többsége – jellegüknel fogva – nem képes rámutatni. Például a korabeli publicisztika sem, melylyel G. Etényi Nóra szembeesíti Pázmány alakját, azt tapasztalva, hogy a bíboros politikusként, egyházi méltóságként megjelenik a hírlapokban, de hitvitázóként, hitszónokként nem. Pázmány egyházpolitikai és diplomáciai lépései mellett mindennapjait is figyelemmel kísérhette a korabeli nyilvánosság, ám az nem mutatható ki, hogy ő maga politikai céljainak érdekében használta vagy befolyásolta volna az újsághíreket.

A Pázmány-életrajz homályos vagy nem megfelelően ismert pontjaival szintén több tanulmány foglalkozik. Bitskey István a Pázmány-életút egy fontos állomása körül kialakult félreértést oszlatja el, újrainterpretálva a kassai évek eseményeit, elhelyezve írói tevékenységének kontextusában. Így arra is felhívja a figyelmet, hogy írói terveinek figyelembevétele nélkül – melyek elsősorban a művek keletkezési, és nem megjelenési idejének fényében rajzolhatók meg – aligha kaphatunk

választ az életút egyes, még nem tisztázott kérdéseire. Báthory Orsolya tanulmánya Dobronoki György latin nyelvű diáriumával foglalkozik. A Pázmány kor- és rendtársaként munkálkodó jezsuita fontos egyház- és kortörténeti dokumentumot hagyott hátra, amely a nagyszombati jezsuita kollégiummal és egyetemmel kapcsolatos bejegyzések mellett, illetve között Pázmány személyére vonatkozó adatokat is tartalmaz.

A Pázmány-életrajzhoz több-kevesebb szállal kapcsolódó személyek működésének vizsgálata is fontos eredményekre vezet. J. Újváry Zsuzsanna Magyarai István nyomába indul, akinek életéről, működéséről elsősorban levéltári forrásokban kutat fel új adatokat. Fukári Valéria meggyőzően cáfolja azokat, a szakirodalomban kritikátlanul elfogadott érveket, amelyek alapján a *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* és az *Okok, nem okok* című munkák szerzőségét vagy részbeni szerzőségét elvitatják Sallai István püspöki plébánostól. Barta László tanulmánya a *Kalaiúza* adott evangélikus válasszal foglalkozik. Fő forrásai a Hodik és Balduin közti levélváltások, melyek tanúsítják, milyen nagy szerepet játszott Hodik János és Czobor Erzsébet Fridericus Balduin wittenbergi teológus cáfoló munkájának, a *Phosphorus veri Chatolicismine* 1626-os megjelenésében.

A filológiai jellegű kérdések nagy száma mutatja, hogy a jól ismertnek vélt korpusz is milyen kihívásokat jelent még az elkövetkezendő vizsgálatok számára. Hargittay Emil, a konferencia házigazdája elmélyült filológiai munkát végzett, mely egyben előmunkálatát és textológiai módszertanát is jelenti a modern Pázmánykiadásnak. Tanulmányában Pázmány valóslái vitairatainak kompilációs stemmáját

ismerteti, jelezve, hogy ebbe a munkába hogyan emelhető és emelendő majd be az életmű többi darabja is. Keisz Ágoston is ezen az úton jár, amikor a Pázmány–Magyari-vitába bekapcsolódó további szövegek egymáshoz való viszonyát mutatja be stemmán. A stemmákkal sikerült egy olyan módszert választani, amely segítségével az életmű szövegeinek genezisére vonatkozó kutatások áttekinthetően, de valóban informatív módon jelenhetnek meg.

Szabó Ferenc S. J., noha teológiai, nem pedig a szövegszervezésre irányuló kérdésfeltevessel, ám szintén hasonló összefüggésekre irányítja a kutatás figyelmét. Előadásában a Szent Tamást értelmező Pázmányról szolgál további információkkal, hangsúlyozva, hogy a magyar nyelvű munkák, köztük a *Kalaüz* és a prédikációk is sokat köszönhetnek Pázmány gráci teológiai kurzusainak.

A kötet többi bölcséleti tanulmánya is gyakran filológiai jellegű kérdésekkel, problémákkal szembesíti a szakmát. Rokay Zoltán arra keresi a választ, hogy kimutatható-e a gráci filozófiai tételek alapján Franciscus Suárez metafizikájának Pázmányra gyakorolt hatása. Hangsúlyozza azonban azt a bizonytalansági tényezőt is, hogy a tételsorok nem szükségszerűen tükrözik Pázmány előadásait. Voigt Vilmos a magyar szemiotikátörténet egyik kevésbé ismert korszakának forrását Pázmány életművében fedezi fel, ám elsősorban a jövőben elvégzendő feladatokat jelöl meg, a források töredékes voltára hívja fel a figyelmet. Persze még mindig bevonhatók a kutatásba eddig nem vagy alig vizsgált források: Paul Richard Blum például ilyen dokumentumokkal árnyalja a filozófiaprofesszor Pázmány képét, aki élete végén logikatankönyvet készült kiadni a

nagyszombati egyetem számára. A filológiai kérdések a Pázmány-szövegek utóélete kapcsán is szép számban jelentkeznek. Bajáki Rita az *Imádságos könyv* utóéletét vizsgálva a Mihálykó János-féle imakönyvek forrásai körüli bizonytalanságokkal foglalkozik.

A manapság egyre termékenyebb retorikai, retorikatörténeti kérdésirány több dolgozat módszertani bázisát adja. Bartók István Pázmány prédikációinak retorikáját vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a retorika tekintetében nem beszélhetünk erőteljes felekezeti elkülönülésről. Pázmány prédikációiban nemcsak a protestáns retorikák eljárásai, hanem terminológiájuk is megjelenik, tehát okkal feltételezhető, hogy a 17. századra kialakul egy magyar retorikai szaknyelv, mely felekezetektől függetlenül létezik. Balázs Géza szintén retorikai szempontról beszél, mikor Pázmányt új diskurzustípus megteremtőjeként értékeli, bár az egyoldalúan értelmezett történetiség nem igazán teszi lehetővé, hogy az olvasó meggyőződjék a dolgozat állításának igazságáról, vagyis hogy Pázmány valóban új diskurzustípus kezdeményezője. Az argumentációs technika vizsgálata által a *Két rövid könyvecskék* Györi Levente interpretációjában a *Kalaüz*hez képest népszerűsítőbb, popularizálóbb szöveggént nyílik fel. Gábor Csilla Pázmány kor- és rendtársának, Káldi György munkásságának avatott szakértőjeként Káldi prédikációinak retorikájáról ír, elsősorban a praeceptumirodalom hatására koncentrálva. Megállapításai nemcsak Káldi, hanem az egész 17. század prédikációelméletére nézve is gyümölcsözőek lehetnek. A retorikai megközelítések a Pázmány-szövegek mai napig ható eleveniségének titkához jutnak közelebb, a szöve-

gek teljesítőképességére irányuló figyelem azonban leginkább akkor lesz termékeny, amikor a befogadás szempontja, a befogadó értelemképzésének lehetőségei is a kérdésfelvetés részévé válnak: Thimár Attila a *Felelet* kapcsán vizsgálja meg azt, hogy mire képes a szöveg egyes, a szóbeliségre jellemző eljárások alkalmazásával. Kovács Sándor Iván tanulmánya is Pázmány nyelvének teljesítményét igazolja, amennyiben Zrínyi és Pázmány irodalmi kapcsolatát az imitáció módszerében látja megvalósulni. A Pázmány *A Mahomet val-lásáról* c. munkája és a *Szigeti veszedelem* harmadik éneke közti nyelvi kapcsolat figyelemre méltó, a török ifjú által énekelt szerencsedalban ugyanis a török mennyország-felfogás Pázmánynál is olvasható képei köszönnek vissza.

Dobrovits Mihály és Őze Sándor a reformáció történelemszemléletéhez köthető jellegzetes toposzokra, az alakulásuk hátterében munkáló politikai-társadalmi változásokra hívja fel a figyelmet. Ács Pál a „Jeruzsálem pusztulása” gondolat Pázmány-féle kifejtését nemcsak a kortárs kontextusban helyezi el, vagyis nemcsak a wittenbergi történelemszemlélettel ütközteti, hanem a Josephus Flavius-i kiindulóponttal s annak változó és változatos interpretációival is. P. Vásárhelyi Judit tanulmánya Pázmánynak a protestáns bibliafordításról kialakított véleményét elemzi, számos adalékkal szolgálva a kor elméleti jellegű vitáihoz is. Ezek a tanulmányok közvetve vagy közvetlenül a korszak meghatározó teológiai és irodalomelméleti diskurzusait helyezik el a Pázmány-szöveg-korpusz köré, Szelestei Nagy László pedig a korszak jellegzetes, ám kevésbé ismert alakjait rajzolja meg új források ismertetésével: az evangélikus püspök, Hodik János

alakját, akivel Esterházy Miklós nádor folytatott hit-, illetve más jellegű vitákat, valamint a szerémi püspökként működő Nagyszombat Nagyszombat Gergelyét. Még tágabb kontextust vázol Käfer István, aki szlavistaként a szlovák irodalmi műveltség kezdeteivel foglalkozik. Pázmánynak, mint a nagyszombati szlovák katolikus iskola egyik kezdeményezőjének, ebben is jelentős szerepe volt. A kérdés több szempontból aktuális; Klaniczay Tibor „magyarországi irodalom” fogalmából szlavista nézőpontból levezethető tanulságok szólnak meg a tanulmányban úgy, hogy az közben elfogultságaink lehetőségével is szembesít bennünket.

A tanulmánygyűjtemény természetesen mind témáit, mind a tanulmányok módszertanát tekintve sokkal széttartóbb, mint az újonnan megjelölt kutatási irány kívánna. Ez azonban a kritikai kiadás jövője szempontjából sem érdektelen, hiszen leginkább a sokféleségnek köszönhetően, a különféle érdeklődések metszéspontján válnak láthatóvá a megválaszolásra váró kérdések és a megoldandó problémák, amelyek egyrészt visszaíródnak a kiadások elméletébe és gyakorlatába, másrészt megmutatják azok időszerűségét, létükkel igazolják a munka szükségességét. A konferencia és a kötet azt mutatja, hogy a régi-új Pázmány-kutatás jelene és jövője ígéretes. Régi, mert egyre inkább kirajzolódik folytonossága, gyökereivel való szoros kapcsolata. Új, mert új infrastruktúrát, új módszereket, sőt, új generációt is mozgat, akár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanuló-dolgozó fiatalok körében, akár – ahogy erre tanulmányában Kovács Sándor Iván is utalt – az ország más egyetemi, kutatói közösségeiben is.

Tasi Réka

LYMBUS. MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő Ujváry Gábor, felelős szerkesztő Szentmártoni Szabó Géza,
Budapest, Balassi Bálint Intézet, I, 2003, 431 l.; II, 2004, 332 l.

A magyar történelemmel forrásszinten foglalkozó kutatók előtt közismert tény, hogy a viszonylag kedvező (vagyis: nem túl sok és nem is túl kevés) forrásanyaggal rendelkező hazai múlt kutatásának alapszinten is igen súlyos adósságai vannak. Az egyik ilyen hiányosság éppen a dokumentumok közzétételével kapcsolatos. Különösen a kora újkori és újkori történelmünk írott emlékeinek tekintetében vannak elmaradásaink, amelyek a történeti feldolgozó munkán is éreztetik hatásukat. Nem véletlen tehát, hogy az 1989 utáni magyar történeti kutatás bizonyos értelemben „neopozitivistá” korszakát (is) éli.

Az elmúlt másfél évtized egyik fontos és jellegzetes eredménye volt a Monok István és Petneki Áron szerkesztésében megjelenő *Lymbus: Művelődéstörténeti Tár* című, nyolc kötetet megért sorozat (1989–2001). A Monok–Petneki-féle vállalkozás a magyar historiográfia olyan nagy múltú, sok kritikát kapott, mégis alapvető fontosságú periodikumait kívánta – természetesen a modern történetírás kritériumai alapján – felújítani, mint a Magyar Történelmi Tár és a Történelmi Tár. Ujváry Gábor szerkesztői előszava szerint az „új” Lymbus vállalja az elődjével, a „rég” Lymbussal való folytonosságot, ezt mutatja a címválasztás is, amely csupán alcímében jelez némi profilváltást: a Magyarországtudományi Forrásközlemények részben tematikai szélesítést (amennyiben nemcsak művelődéstörténet), részben pontosítást is jelöl, hiszen a szerkesztők elsősorban a külhoni gyűjtemények hungarológiai vonatkozású anyagaira

fókuszálnak. Ez utóbbi szándék mentén mintaszerű személyi és intézményi együttműködést valósítottak meg a kötetek kiadói. A szerkesztőbizottságban a „rég” Lymbus két szerkesztője is helyet kapott, Monok István immár az egyik kiadó, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójaként is. A további tagok és a mögöttük álló intézmények szintén az interdiszciplináris együttműködésre utalnak. A Nemzetközi Magyarországtudományi Társaság Jankovics József főtitkár személyén keresztül van jelen, akinek a vállalkozás megindításában is kulcsszerepe volt; a Magyar Országos Levéltárat Gecsényi Lajos főigazgató és Fazekas István bécsi levéltári delegátus, az egyes történeti rokontudományokat Mikó Árpád művészettörténész, Pálffy Géza történész és Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténész, a külhoni magyarországtudományi műhelyeket Gömöri György és K. Lengyel Zsolt képviseli. A főszerkesztő a Balassi Bálint Intézet (immár csak volt) főigazgatója, Ujváry Gábor; az intézetet ért átszervezés miatt a kiadással kapcsolatos felelős szerkesztői munkákat a második kötet esetében a Magyar Országos Levéltár, jelesül Kerekes Dóra és Ólmosi Zoltán vállalta át.

A folyóirat az elődökhöz hasonlóan azoknak a forrásoknak a közzétételére vállalkozik, amelyek nagyobb egységekbe, tematikus kiadványokba nehezebben illeszthetők. Ezzel ugyan – miként azt a szerkesztői előszóban Ujváry Gábor elismeri – magára vonja a maradiság vádját, de az új periodikum tudatosan vállalja a konzervativizmus címkéjét, hiszen a törté-

netírás „tárgyából és természetéből adódóan mindmáig konzervatív műfaj”. A folyóirat azáltal, hogy publikációs fórumot ad a kisebb terjedelmű források számára, egyúttal ösztönözni is szeretné a kiadatlan és ismeretlen levéltári és kéziratári dokumentumok feltárását, hiszen nélkül minden interpretáció és elmélet a levegőben lóg. A kronológiai spektrum alapvetően az 1526 és 1918 közötti korszakra terjed, de lehetőséget biztosítanak korábbi és későbbi források közzétételére is. A műfajból adódóan a tematikai középpont az „új” Lymbus esetében is a művelődéstörténet. A második kötettől kezdve a folyóirat hungarikakutatásokról szóló jelentéseket is közléstesz, a vegyes tartalomban a könnyebb eligazodást a személy- és helység-név-mutató könnyíti meg, amely Oross András precizitását dicséri. A szerkesztők – előrelátó módon – alapos forráskiadási és jegyzetelési elveket is megfogalmaznak a kötetek végén, elősegítve a dolgozatok formai egységességének megvalósulását.

Az első kötetben húsz közleményt olvashatunk. Az első két forráspublikációt Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténész jegyzi. Elsőként Balassa Bálint anyja, Sulyok Anna első férjének, Muthnoky Mihálynak 1552-ben kelt végrendeletét közli, kiegészítve a rá vonatkozó dokumentumok regesztáival (9–13). Ezt követően Balassa Bálint unokatestvérének, Balassa Ferencnek az epitáfiumát olvashatjuk, a bázeli egyetemi könyvtárban őrzött kéziratot fogalmazvány alapján. A 18 éves ifjút Bazel felé menet rablózsoldosok gyilkolták meg, Szabó Géza jóvoltából halálának körülményei mellett a család peregrinációjára vonatkozó adataink is bővültek (15–17). Fazekas István négy levéllel gazdagítja Bocskai István

bécsi és prágai tartózkodásával kapcsolatos (igen sovány) ismereteinket: nemcsak Bocskai bécsi politikai szocializációja áll világosabban előttünk, hanem a családjával kapcsolatos kérdések is tisztázódnak (19–24).

Kollektív vállalkozásoknál, gyűjteményes köteteknél elkerülhetetlen, hogy „becsússzon” egy-egy gyengébb teljesítmény is. Flóra Ágnes, a Közép-Európa Egyetem PhD hallgatója a Kolozsvári Állami Levéltárból a kolozsvári ötvös céh regisztrumait teszi közzé az 1549 és 1790 közötti időszakból. Rövid bevezetőjében csupán a forrás kiadásával kapcsolatos tudnivalókat ismerteti – érthetetlen módon már ebbe az egy oldalba is több helyesírási hiba került. Ugyanakkor – véleményem szerint – legalább néhány sor tartalmi indikáció és minimális bibliográfiai utalás minden forrásközlés elé kívánatos lenne. Ez azonban a kisebb baj. A szerző a magyar szöveget szándéka szerint betűhíven, a latint pedig „nyelvtani és formai javításokkal” közli, mivel „az előforduló hibás alakok ... semmiféle nyelvészeti értéket nem hordoznak, csupán egy kiháló nyelv vajúdásai.” Talán nem ártana, ha a kolléganő tudatosítaná: a 16. századi Magyarországon a latin még nem érkezett el a kihálás stádiumába, és az akkori emberek annál mindenesetre jobban tudtak latinul, hogysem neki kelljen javítgatnia a „hibás alakokat”. A latin nyelv helyett jelen közleményben inkább a közzétevő vajúdott, a hiperkorrekcióknak (vagy inkább a latin nyelvnyelvtani ismeretek hiányának) köszönhetően ugyanis számos alaktani szörnyszülöttel és teljesen értelmetlen latin szóval találkozunk a szövegben, sőt még az egyébként az ilyen jellegű kiadványban teljességgel szokatlan „szómagyarázatok-

ban” is, amelyek a forrásközlés hitelébe vetett bizalmunkat igencsak megrendítik. Erre a közleményre egy alapos lektorálás vagy összeolvasás igencsak ráfért volna (25–74).

Az elmúlt évtizedekben visszaszorult hivataltörténetre koncentrál Sunkó Attila közleménye: az Erdélyi Fejedelemség írásbeliségének két legfontosabb intézménye, a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent hiteleshelyi működésével és levéltárával kapcsolatos dokumentumokat publikál, amelyekből egyrészt a hiteleshelyi munkát végző requisitorok tevékenységével, másrészt a hivatalok ügykezelésével és az iratanyag sorsával kapcsolatos fontos értesüléseket nyerünk (75–110). Tusor Péter több éve folyamatosan jelentkezik újabb kiadatlan Pázmány-levelekkel; ezúttal a Collalto család brünni levéltárából teszi közzé az érsek Rambaldo Collaltohoz, a bécsi Haditanács elnökéhez írott négy levelét (111–116). Koltai András szintén régóta kutatott témájával kapcsolatos írással jelentkezik: Batthyány Ádám udvarának egy jelentős eseményéről, a gróf Eleonóra nevű lánya és Esterházy László esküvői előkészületeiről fennmaradt iratokat (lakodalmi étrendet, utasításokat, memorialékat és leveleket) publikál (117–135). Szabó András Péter egy II. Rákóczi Györgyhez 1658-ban intézett, ismeretlen szerzőjű fiktív levelet, „poenitentiára való intést” tesz közzé. Az írás szervesen illeszkedik a fejedelem személyével és tevékenységével kapcsolatos prófécia- és pamflet-irodalom sorába: foglalkozik a bukás okaival (elsősorban a rossz tanácsadókkal), megoldási javaslatai is a Drábik-féle látnoki elképzelésekkel rokoníthatók (137–149). Kerekes Dóra Johann Christoph von Kindsberg konstan-

tinápolyi császári követ hagyatéki leltárát adja ki 1678-ból, amelynek fő érdekességét a követ és a követség könyvtárát összeíró, több mint száz tételből álló könyvjegyzék jelenti (151–179).

Igazi „lymbus”-ba való a következő közlemény: Herner János és Radics András a szennai kastély vacsoravendégei által előadott tódításokról és anekdotákról készített több mint háromszáz feljegyzést publikálják. A történetek kétharmada 1683-ban és az azt követő esztendőben hangzott el, a többi száz évvel később, a 18. század végén. A kastélyban megforduló környékbeli nemesek és ferences barátok által elmesélt adomák sajátos és más forrásokból aligha megismerhető hétköznapi vetületét adják a kora újkor kultúrájának, szokásainak és eseményeinek (181–210). Németh S. Katalin a legutóbb megélénkült *Simplicissimus*-kutatáshoz kapcsolódva Johann Georg Schielen 1683-ban nyolc lapszámot megért havi folyóiratának (*Historische, Politische und Philosophische Krieg- und Friedensgespräch*) hetedik, egyetlen nyomtatott példányban fennmaradt számából közöl egy ismeretlen szerzőjű verset. A költeményt a lap szerint a török elől menekülő magyar diákok adták elő, a 25 versszakból álló ének a háború okozta szenvedéseket ismerteti (211–216). Bujtás László Zsigmond Johannes van de Velde holland lelkész 1711-ben Magyarországon bekövetkezett halálával kapcsolatos dokumentumokat publikál. A lelkész 1711-ben utazott Magyarországon keresztül állomáshelyére, Szmirnába, de Szentendre mellett egy éjszakai fürdőzés során a Dunába veszett. A szerző eredeti holland nyelven és magyar fordításban közli a szerencsétlenül járt tiszteletes végrendeletét és a hagyaté-

kával kapcsolatos iratokat (217–244). Szelestei N. László a 18. századi közköltészet egyik jellegzetes darabját, báró Szentiványi Józsefnek az 1757. évi nagykárolyi farsangról írott versét adja ki. A költemény utalásaiból adalékokat nyerhetünk a 18. századi Janus Pannonius-recepció történetéhez is (245–271).

Gaál Bernadett Leopold Alois Hoffmannról, a pesti egyetem német professzoráról, II. József és II. Lipót bizalmi emberéről készült életrajzot közöl. Hoffmann a magyar nemesség ellen írott röpiratai és besúgóí tevékenysége miatt igen rossz megítélésnek örvendett Magyarországon, a korábban már többször használt, de mindaddig kiadatlan, 1792-ben készült biográfia ennek az ellentmondásos személyiségnek az alaposabb megismeréséhez járul hozzá (273–284). H. Kakucska Mária Révai Miklós két ismeretlen, Orczy Lőrinchez intézett levelét adja ki, amelyek Orczy verseinek kiadástörténetéhez nyújtanak új információkat (285–287). Hubert Ildikó szintén a 18. századi közköltészet egyik közkedvelt témakörében, a mezei munka dicséretéről született verseket publikál a Károlyi-levéltárból; szerzője Simon József, akinek több költeménye is fennmaradt kéziratban (289–306). Csörsz Rumen István hat erdélyi, ún. „hazugságverset” közöl, amelyek a Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi sorozatának 1999-ben megjelent, *Mulattatók* című kötetéhez nyújtanak kiegészítést (307–316). Somogyi Gréta írásában Barabás Miklós három levelét olvashatjuk, amelyeket a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium könyvtárában őriznek, és a művész a fejedelem portréjának megfestésével kapcsolatban írta azokat Farnos Dezső rektornak (317–319). A korábbiaktól eltérően

hosszú bevezető tanulmánnyal ellátott közleményt készített Seres Attila a magyar nyelvnek a moldvai papnevelésben betöltött szerepéről. A jórészt magyar származású papnövendékek az 1886-ban megnyitott jászvásári szemináriumban vagy az 1897-ben alapított halasfalvi kisszemináriumban végezték tanulmányaikat, magyart csak rövid ideig, idegen nyelvként, a magyarországi államsegélyek függvényében tanulhattak (321–349). A kötet záró közleményét Szende László készítette: Tompa Ferenc régésznek 1942. március 22-én Sopronban tartott előadását publikálja Tompa hagyatékából. A Horthy-korszak katolikus közéletében is aktív részt vállaló tudós a pápaságnak a magyar nemzet történetében betöltött szerepéről beszélt, nem mentesen a negyvenes évek aktuálpolitikai utalásaitól sem (351–361).

A második kötet, amely – a hasonló vállalkozásoktól eltérően – pontosan egy évvel az első után jelent meg, alapvetően az első szerkezetét követi, azzal a különbséggel, hogy itt a tizenegy forrásközlést öt kutatási beszámoló követi. Az első írást Korpás Zoltán jegyzi, aki a simancsi levéltár 16. századi magyar vonatkozású anyagának feltárását végezte az elmúlt években. Most a spanyol államtanácsnak a mohácsi csatavesztéssel kapcsolatban hozott döntéseit teszi közzé, a bevezető tanulmányban követve azok megvalósítását is (5–17). Az utóbbi években megélénkült Báthory-kutatás fontos, római levéltári dokumentumokat is megszólaltató eredményei fűződnek Kruppa Tamás nevéhez. Ezúttal egy, a magyar kutatásban eddig ismeretlen itáliai szerző, a jelentős államelméleti munkásságot felmutató Girolamo Frachetta törökellenes és Erdéllyel kapcsolatos alkalmi műveit: szónoklatait és érte-

kezéseit mutatja be, szembesítve a korszak diplomáciai levelezésével. Kruppa írása műfajilag is különbözik a többi közleménytől: nem forrásközlés, hanem tanulmány formájában ismerteti az olasz szerző magyar vonatkozású munkásságát (19–49).

Talán éppen a Lymbus „megkerülhetlenségét” jelzi, hogy a jelen ismertetés szerzője sem vonhatta ki magát a kötetben való szereplés (illetve a kötet szerzője az ismertetés) alól. Molnár Antal a Római Inkvizíció 1998-ban a tudományos világ számára megnyílt levéltárából tesz közzé három, a hódolt Magyarországról küldött levelet, amelyek egyrészt szervesen kiegészítik a Propaganda Fide Kongregáció és a jezsuiták római archívumaiból kiadott dokumentumkötetek anyagát, másrészt pedig jelzik a Szent Hivatal és a magyarországi hódoltság kapcsolatrendszerét (51–59). Jankovics József Pázmány Péter ismeretlen, 1637-ben kelt végrendeletét publikálja a brünni levéltárból. A bíboros-érseknek több testamentuma ismert, az itt publikált iratban morvaországi birtokairól rendelkezik unokaöccse, Pázmány Miklós javára (61–69). Kerekes Dóra Giorgio Cleronome császári tolmácsnak a magyarországi hódoltságról 1664-ben készített úti jelentését publikálja. A tolmácsok és a futárok kötelesek voltak útjaikról beszámolót készíteni, Cleronome Belgrádtól Bécsig tartó utazásának tapasztalatait vetette papírra (71–77). Herner János és Orlovsky Géza egy pikáns témájú levelet közölnek: Macskási Boldizsár levelét Teleki Mihályhoz (1682), amelyben felesége hűtlenségére panaszkodik. A levél érdekessége, hogy a feleséggyilkos Zerényi (Zrínyi) Miklós példájára hivatkozik, ennek az adatnak a további vizsgálatával egyelőre adós a Zrínyi-kutatás (79–83). Reinhard Buchber-

ger egy császári hadnagy, Conrad Fink von Finkenstein halálos ítéletét adja ki 1687-ből. A tiszt a székesfehérvári pasa számára kémkedett, és a már keresztény kézen levő Buda erődítésének gyenge pontjait árulta el a török bégnek (85–92). Bujtás László Zsigmond hollandiai levéltári forrásokat közöl Bethlen Miklós és a sárospatak-gyulafehérvári kollégium leideni ösztöndíjának történetéhez (1703–1709). Bethlen, közismerten jó holland kapcsolatai révén, jelentős szerepet játszott a kollégium ösztöndíjas helyének létrehozásában (93–122). Czibula Katalin Szilágyi András református prédikátor (1683–1738) naplóját publikálja. Szilágyi a 18. század első felének jellegzetes középértelmiségi figurája, aki 1712–1713 folyamán németországi és hollandiai peregrinációt folytatott, majd hazatérve a Teleki család udvari prédikátora, később falusi lelkes lett (123–186). Knapp Éva egy boldogtalan magánéletű nemesasszony, Radák Ádámné Kemény Druzsiana verseit adja ki. A költemények az önvallomás jellegzetes 18–19. századi műfaját, a női panaszdalt képviselik, amelyeket – a közreadó véleménye szerint is – „elsősorban nem a költői véna, hanem szerzőjük boldogtalansága, illetve lelki betegsége ihletett” (187–203). Krisch András egy nagymartoni (Mattersburg) jegyző, Jakob Wittmann krónikájának részletével ismertet meg, amely elsősorban az 1809. évi napóleoni háború helyi eseményeihez szolgál érdekes adatokkal (205–221).

Míg a kötet forrásközlései inkább kora újkori vonatkozásúak, addig a Klebelsberg Ösztöndíj támogatásával végzett kutatásokról szóló beszámolók hangsúlya az újkorra, a 19–20. századra helyeződik át. Ezek sorát Zakar Péter írása nyitja, aki a

bécsi Osztrák Állami Levéltárban a császári királyi tábori püspökség iratait tekintette át az 1773-tól 1867-ig terjedő időszakban. A források általános bemutatása mellett táblázatos formában közli az Apostoli Tábori Helynökség levéltára fontosabb magyar vonatkozású iratainak jegyzékét (225–233). Cseh Géza a Jászkunság történetének egyik igen fontos forrásörző helyét, a Német Lovagrend Központi Levéltárát (Bécs) mutatja be. A jászkun településeket 1702 és 1731 között a lovagrend vette zálogba, így ezen három évtized forrásanyagának zömét a rend archívuma őrzi. A szerző nemcsak a jászkunsági vonatkozású, mintegy három folyó méternyi iratot ismerteti, hanem beszámol a lovagrendi levéltárban való kutatás sajátosságairól is (235–248). Seres Attila a magyar történelem szempontjából fontos moszkvai levéltárakban végzett kutatásokat, kutatási beszámolójában öt archívumot és azoknak a két világháború közötti szovjet–magyar kapcsolatokra vonatkozó ügyiratait mutatja be (249–267). Ugyancsak három moszkvai levéltárat keresett fel Baráth Magdolna, aki viszont az 1945 utáni magyar vonatkozású iratokat kutatta

(269–279). A záró tanulmányban Garadnai Zoltán a De Gaulle-i francia külpolitika magyar kapcsolataira, a francia–magyar viszony 1958–1969 közötti alakulására vonatkozó párizsi levéltári kutatásainak tapasztalatait foglalja össze, a levéltári források jegyzéke mellett a téma vizsgálatával kapcsolatos általános kérdésekre is kitérve (281–293).

A fenti szemléből is kitűnik: az „új” Lymbus méltó örököse a magyar történeti és irodalomtörténeti forrásközlő vállalkozásoknak. Az ismertetett két kötet a változatos és gazdag tartalom okán a kora újkori és az újkori kutatásokban valószínűleg megkerülhetetlen lesz, a szép nyomdai kivitel és az igényesen megtervezett, kemény borító miatt a könyvespolcon sem kell a hátsó sorba pakolni őket. Nyilván ezek az állítások a sorozat későbbi darabjaira is érvényesek lesznek. A harmadik kötet ugyanis már készül: a dolgozatok leadási határideje 2005. augusztus – vagyis lehet dolgozni az újabb levéltári felfedezések közzétételén. Mert amint ez a két kötet is egyértelműen mutatja: érdemes.

Molnár Antal

KERÉNYI FERENC: „SZÓLNOM KISEBBSÉG, BŰN A HALLGATÁS” (AZ IRODALMI ÉLET NÉHÁNY KÉRDÉSE AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN)

Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2005, 172 l.

Örvendiesen felélénkült az 1850-es esztendő irodalmának kutatása: Szajbély Mihály nagydoktori értekezése egy új, szociológiai nézőpontú irodalomtörténet megírását vállalta, Szilágyi Márton a mikrotörténelem szempontját kéri kölcsön Lisznyai Kálmán életének és pályájának átvilágításához. Kerényi Ferenc meg már

könyve alcímében jelzi az irodalomszociológiai elgondolást. Kevésbé az irodalom esztétikai vonatkozásainak föltárására törekszik (akkor nyilvánvalóan Arany János lenne a középpontban), hanem annak a háttéranyagként kezelt tényezőnek működési/működtetési mechanizmusát elemzi, amely lehetővé tette, hogy az iro-

dalom céljai újrafogalmazódjanak a Bach-korszakban, illetőleg újraszerveződjenek az irodalmi élet, újragondolódjenek az írók státusának minémisége, s mindennek előterében létrejőjön az 1850-es esztendők irodalma. Ebből kitetszhet, hogy Kerényi könyve ugyan tárgyat tekintve érintkezik a nagyobb időszakot átfogó Szajbély-munkával, de alapjában nemcsak az különbözteti meg, hogy Szajbély elsősorban a német szociológiai/irodalomszociológiai gondolkodás eredményeit szembesíti a magyar irodalommal/irodalmi elemzéssel, hanem Kerényi erőteljesebben filológiai érdeklődése, valamint a mikrotörténelem elemeinek átemelése, továbbá kulturális intézménytörténeti feltáró munkája nevezhető meg műve sajátosságaként.

Kerényi jól tagolt könyvében békési prologussal indít. 1849 nyarán sok mindenki megfordult a kulturális élet jelesei közül a megyében, s e sok mindenkinek életében egy hónapon belül sorsdöntő változás állt be; ami a megyében egy hónap alatt Petőfitől Jókaiig, Aranytól Táncsicsig e jelekkel történt, előrevetítette az 1850-es évek eseményeit. Ezek után kerül sor az *Írók a bukás után* című fejezetben a romantika továbbélési lehetőségeinek bemutatására, részint az írói sorstörténeteken keresztül, azaz mit tehettek az írók az irodalomért, részint a veszteséglista számbavételével (melyik írói pálya nem folytatódhatott, melyik kényszerült annak megszakítására stb.), majd ennek ellenében: miképpen kísérelték meg az írók, miképpen kísérelte meg „az irodalom” a túlélést. Eötvös egyedi esete mellett nem kevésbé különös a Jósikáé, aki külföldön is, idehaza is névtelenül, majd álnéven megjelenő munkáival önnön pályájának, romantikájának megszakíthatatlanságát (meg-

szakíthatatlanságát?) sugallta. Aligha mellékes körülmény: miből éltek az írók? Meg tudtak-e élni az irodalomból? Jó néhányan mentek el tanítani, akadt gazdálkodó (Vörösmarty!) meg házitanító (Gyulai Pál). A második fejezet beszél el az irodalmi élet újjászerveződését, itt lesz igen hangsúlyossá az intézménytörténet: a Tudományos Akadémia, a Nemzeti Színház, a Kisfaludy Társaság. Nem bírálatként jegyzem meg, csupán a teljesség kedvéért, hogy talán néhány lapot lehetett volna a könyvtáraknak is szentelni, annál is inkább, mivel az Országos Széchényi Könyvtár történetének ez a szakasza már meg van írva. Az intézménytörténet szorosan függ össze a (társadalmi, illetőleg a „nemzeti”) nyilvánosság szerkezetváltásával, mely kedvezőbb külső körülmények között határozottabban és többértévé válva ment volna végbe. Az 1850-es esztendőkben természetesen kellett alkalmazkodni a Bach-rendszer előírásaihoz: ennek fényében értékelhető a Kerényitől röviden tárgyalt, mert kultusztörténetileg már bőségesen elemzett, 1859-es Kazinczy-ünnep. Ezen belül Toldy Ferenc tudomány- és irodalomszemléletére is történik utalás, Toldy számára „Kazinczy klasszicizmusa alkalmat adott a romantika klasszifikációjára is”. Persze kérdés, miféle romantikát „klasszifikált” Toldy? Kerényi pontosan érzékeli Arany és Toldy különbözését. Arany ugyan gimnáziumi tanárként használta Toldy tankönyveit, de éppen Petőfi esetében igencsak eltért a véleménye a Toldyétól. *A Pest, a szerkesztőségek és kiadók világa* című alfejezettel az irodalmi élet közepébe érünk, ehhez azonban szükséges előbb a pest-budai „helyzet” fölvázolása. Az akadályok ellenére az igazi fővárossá, a vitathatatlan kulturális

központtá válás folyamata ugyan – mint Kerényi írja – némileg lelassul, de nem szűnik meg. Nemcsak a nemzeti (köz)intézmények újjászerveződése biztosítja a folyamatosságot, hanem az a tény is, hogy a nevesebb könyvkiadók úgy látják, csak Pest-Budán tudnak érvényesülni. Fontos a Hölgyfutár, a Divatcsarnok és a Nővilág bemutatása, a sajtótörténet feladata a napilapok szemlézése, kíváncsatos volna a napilapokról monografikus elemzés. A Pesti Napló Kemény Zsigmond számtalan olyan cikkét tartalmazza, amely kötetben még sosem jelent meg, s nagyjában-egészében feltáratlannak mondható. A társadalmi nyilvánosság és a magánszféra a társas összejövetelek jellegét van hivatva körvonalazni, kijelölni azokat a helyeket, amelyek a találkozás lehetőségének pusztán tényén túl a (köz)vélemény formálódásában is szerephez jutottak. A vadásztársaságok olykor kulturális kezdeményezésekből is kivették részüket, a polgári szalonok, a kávéházak, a kocsmák szintén föl kínálták a társas együttlétből eredeztethető közös vélemény kialakulását. A Bach-korszakban a színházi előadások révén olykor politikai nézetek visszhangoztak, a *Hunyadi László* című operában vendégeskedő, nem magyar énekesnők magyar éneke, egy másik színielőadás során az olasz–magyar barátság jelződése: mindmind a tiltakozó érzelmek kitörésének jele volt. A sírva vigadás, a „dalidó” a korszak nem kevésbé jellegzetes megnyilvánulása. A dalidót Arany Jókai nyelvújításának tulajdonította, megtalálható a Bach-korszakban játszódó regényben, *Az új földesúr*-ban is. Kerényi külön fejezetet szentel a vidéki műhelyeknek is, nyilván Nagykőrös a legfontosabb, de Alsósztrégova sem hanyagolható el.

A harmadik fejezet talányosnak tűnő címe (*Az ábrázolás lehetséges irányai*) azt mutatja be, miként lehetséges irodalomszociológiai alakra irodalom/költészet-történeti fejtegetéseket építeni. A *Bűnbakkeresés vagy önvizsgálat?* alfejezet az önreflexió vagy az önreflexió hiánya kérdésében hozza föl adatait, mindenekelőtt a Görgei-kérdés irodalmi leképeződésének kontextusát és szövegeit vizsgálja. Szendrey Júlia második házasságának megítélése inkább csak irodalmi viharokat vert, ellenben Arany János ugyancsak bírálat tárgya lett. Verses elbeszélését, *A nagyidai cigányokat* korántsem fogadták lelkesedéssel. Kemény Zsigmond *Forradalom utánjának* fogadtatása szintén félreértések története. Ebben a fejezetben akkor értünk teljesen „szövegközel”-be (sosem voltunk nagyon távol), amikor a mitizálás és az allegorizálás jelöltetik meg „az ábrázolás lehetséges irányai”-ként. Az előbbi összefügg a bűnbakkeresés vagy önvizsgálat kérdésével, az utóbbi valójában a mitizálással nem szemben érvényesül, hanem inkább mellette, kiegészítésképpen. Olyan allegóriák fogalmazódnak meg, amelyek író és olvasó közösségében az ismert, de nyíltan ki nem mondható jelentésekre fordíthatók le. Az évtizednek szinte valamennyi írója lírai versben, „történelmi” regényben, balladában olyan utalásrendszert épített ki, amely számított az e rendszert megfejtetni tudó olvasóra. Itt jegyzem meg, hogy Kerényi Ferenc felfogása szerint az *Előszó* a *Három rege* elé készült, az újabb kétkedések ellenére sem látja annak okát, hogy a datáláson, valamint Waldapfel József és Martinkó András véleményén változtassunk. Érdekesnek és fontosnak minősíthető, hogy a költői allegorizálás alakzatai mellett a zenei és a táncos

változatokról is szó esik, a sírva vigadással egészen közvetlenül összefüggésbe hozható irodalmi megjelenítésük indokoltá teszi bevonásukat.

A *Kitekintés*ben Kerényi Ferenc mérlegre teszi a passzív rezisztenciát, annak szerepét a nemzeti ellenállásban, mint amelyért „elsősorban a nemzeti önvizsgálat elmaradásával, kísérleteinek elvetélésével fizetett irodalmunk”. Hozzátehetjük, nemcsak irodalmunk. Vajda János *Önbírálat*ának vitájával illusztráltatik ez a mondat, de említetik más szempontból Jókai színműve, a *Dózsa György* is. Az 1850-es

évek eredményének tudja be Kerényi, hogy egy műfaji kérdés bizonyosan eldőlt, a regény lesz a reprezentatív nagyepikai műfaj, de ekkor válik jelzésértékűvé a Petőfi-életmű értelmezésének hogyanja is. Vajdát elutasította a hivatalossá váló magyar kritika, Madáchnot Arany „megmentette” az elutasítástól.

Ismertetésem végére érve csak elismerésem tudom hangoztatni. Jól megírt, alapkutatást végző, a szakirodalmat szüve-rénül értelmező munka Kerényi Ferencé.

Fried István

PÉTER LÁSZLÓ: JÓZSEF ATTILA NYOMÁBAN. VÁLOGATOTT ÍRÁSOK

Budapest, Argumentum Kiadó, 2000, 354 l.

Péter László *József Attila nyomában* című kötete a szerző 1954 és 1998 között József Attiláról írt publikációinak gyűjteménye. Péter 1952-ben kezdett el József Attilával foglalkozni, ekkor ugyanis a makói József Attila Múzeum igazgatójaként dolgozott. A múzeum relikviáit gyarapítani kívánó kutató-igazgató hangyaszigorral gyűjtötte a névadóval kapcsolatos adatokat és információkat, ezen belül is főként a helyi vonatkozásúakat. Új felfedezései és áldozatos munkája révén a József Attila-filológia elismert alakjává vált.

A *József Attila nyomában* című kötet – melyben kritikák, tanulmányok, cikkek követik egymást a publikálás időrendi sorrendjében – mégsem minősíthető maradéktalanul szerencsés vállalkozásnak. Ennek oka nem a szövegek irodalomtudományos minőségében keresendő, hiszen ezek az írások egy-egy adott történelmi és irodalmi szituációban fogalmazódtak meg. A probléma az, hogy a kötet csak annyiban

tekinthető egésznek, amennyiben nem József Attiláról, hanem Péter Lászlóról szól, s arról a nézőpontról, melyet a kutató a költővel szemben érvényesít. Minden szöveg feltételez egy olvasót, így a kritikáknak is mindig megvan a maguk helye és címzettje a tudományos életben: a kritizált könyv írója és olvasói.

A kötet több kritikát is tartalmaz: *József Jolán – József Attila élete*, *József Attila összes művei 3. kötet*, *Forgács László – József Attila esztétikája*, *Öt könyv József Attiláról*, *Minden a versért volt – Vágó Márta József Attiláról*, *Válogatott levelezése*, *Érik a fény – Szabolcsi Miklós monográfiájának 2. kötete*, *József Attila útja in – Tanulmányok*. A kritikák túlságosan sok filológiai megjegyzést tartalmaznak, melyek a kritizált szerző és a kiadó számára hasznosak lehetnek a következő kiadásnál (bízunk benne, hogy a szerzők kijavították azokat a hibákat, amelyekre Péter László felhívta a figyelmet), de a *József*

Attila nyomában című könyv olvasója számára már nehezen követhetők. Sokkal érdekesebbek azok a szövegek, amelyek József Attila életével vagy egyes szövegeivel foglalkoznak. A költő iskolás és egyetemi éveinek szinte regényes megrajzolása (József Attila és Juhász Gyula, József Attila és Pintér Jenő, A makói diák, Séták a Tiszaparton József Attilával, Makai Ödön) az életrajz iránt érdeklődő olvasók számára a szó legjobb értelmében szórakoztató (és tanító) olvasmányok. Hasonlóan fontosak és hasznosak a József Attila egy-egy versével foglalkozó szövegek, melyek történelmi-életrajzi háttérrel vázolnak: „Ködgyűrűk körül”, Ajánlásokból alkotott szabad vers, *Ultima verba*, „Széilveret falut és tanyát...”, *A Hazám egy versszakához*.

A kötet akkor válik igazán érdekessé, ha hőse mellett a szerzőre, Péter Lászlóra és tudományos munkájára is figyelünk, így egyúttal nyomon követhetjük a József Attila-kutatás 40 éves történetét is. A tanulmánygyűjtemény felépítése is ezt az olvasásmódot támogatja: Péter László publikációi időrendi sorrendben követik egymást, feltárulnak a kutatás szempontjai, módszerei és lehetőségei. A kötet nyitószövegében Péter László így fogalmaz: „A szocialista gondolat mellőzésével értelmetlenné válnék huszadik századi költészetünk”. Péter László szövegei reprezentatív mintái annak, hogy egy kutatónak milyen lehetőségei voltak a szocialista irodalomtörténet-írás idején. A kötet több olyan tanulmányt is tartalmaz (*Proletárköltő – Nemzeti klasszikus, Révai József tanulmányai József Attiláról, A dogmatizmus ellen*), mellyel a szerző kihívta maga ellen a rendszer haragját. A *Keserülő e marxi munka – A „marxizáló” és a „demarxizáló” József Attila* című, 1995-

ben a Tiszatájban megjelent tanulmánya talán Péter László tudósi hitvallásának is tekinthető, s e tanulmányon keresztül metaforikusan az egész kötet értelmezhetővé válik. A „marxizálás” és a „demarxizálás” a költő két korszakát idézi: azt az időszakot, amikor József Attila a *Döntsé a tőkét* kötet készítésekor marxista világnézetnek megfelelően átirta („marxizálta”) verseit, majd azt az időszakot, amikor a pártból való „kimaratósa” után „demarxizálta” korábbi marxista verseit. Péter László filológiai megközelítése arra irányul, hogy a különböző szövegváltozatok közül mely változatot tarthatjuk a szélesebb olvasóközönség elé. A szerző a *Munkások* című vers kapcsán mutatja be, hogy a költő „demarxizáló” tevékenysége hogyan képes „meghamisítani” és esztétikailag is tönkretenni egy verset. Péter László mind a marxizáló, mind pedig a demarxizáló szemlélettel szembefordult; előbbire példa *A dogmatizmus ellen* című kritikája, utóbbira pedig a Petőfi Irodalmi Múzeumban mondott beszéde, mely a Vasárnapi Hírekben jelent meg, s melyben kifejti, hogy József Attila életművével kapcsolatban megkerülhetetlennek látja a szocialista kontextust. A költő szövegeinek értelmezésekor sem az egyoldalúan marxizáló, sem a demarxizáló törekvések nem vezettek eredményre. Sokkal célravezetőbb volna feltárni József Attilának a marxizmussal kialakított kapcsolatát, és eszerint értelmezni az egyes szövegeket. Proletárköltőből így érhetne József Attila valóban nemzeti klasszikussá.

Péter László könyvében sohasem követi el azokat a hibákat, amelyeket a kritizált művek íróin számon kér. Szövegeit egyszerre határozza meg a filológiai precizitás és az objektivitás elérhető fokára való

törekvés. A kötet végén található névmutató segíti az olvasót a tájékozódásban (a névmutató hiányát egyébként a szerző több megbírált művel kapcsolatban is említi). A kötet írója mindvégig kritikusan viszonyult a József Attila-kutatás különböző területeihez, de pozitívista beállítottsága miatt elsősorban mindig filológiai kér-

désekhez szólt hozzá. A modern kutatók számára e módszer már meghaladottnak tűnhet, de az a filológiai igényesség és tárgyyszeretet, amellyel Péter László viszonyul József Attila szövegeihez, minden irodalommal foglalkozó tudós számára példaadó lehet.

Kráncz Gábor

**ILLÉS LÁSZLÓ: ÜZENET THERMOPÜLÉBŐL. IRODALOM- ÉS
ESZMETÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A MODERNITÁSRÓL,
A SZOCIÁLIS GONDOLATRÓL ÉS A GLOBALIZÁCIÓRÓL**
Budapest, Argumentum Kiadó, 1999, 278 l.

Napjainkban sűrűn hangzanak fel a megbukott „létező szocializmus” világát elítélő, megbélyegző szavak – nem kevés joggal. Ha viszont annyira rossz volt – s efelől nincsen kétség –, akkor hogyan tudott e „létező szocializmus” létrejönni s majd háromnegyed évszázadon át fennmaradni? E kérdésre Illés László igazságkereső könyve a történelemmel válaszol. A szerző szerint – s szerintem is – e sikertelen történelmi kísérlet nagyon is égető társadalmi problémák megoldásának egyik alternatívája volt a szörnyű pusztulást hozó első világháború után, amelyet egy még szörnyűbb második világháború és a fasizmus követett, s egyiket sem a munkásmozgalom indította el. Csak aki megélte e világháborúk egyikét (esetleg mindkettőt), tudja elképzelni, hogy minő nyomorúságot hoztak ezek magukkal, hogy minő embertelenséget indítottak el (vagy fokoztak tovább), kiváltva a jobbák megváltás-akarátát. Messianizmus ott keletkezik, ahol van mit és kit megváltani, utópia ott, ahol a fennálló „rend” elviselhetetlen.

A századelőn a kapitalizmus elkorhadtnak tűnt, s aki mást, különbet akart, annak

a háború(k) után rá kellett eszmélnie: az életben maradáshoz új társadalom és új állam megteremtésére van szükség. A lővészárkok és a gázkamrák valóságát ki kell küszöbölni. De persze nem Gulágokkal, ávós kínzókamrákkal, mind véresebb terrorral.

Illés László percig sem hagy kétségben afelől, hogy amivé a sztálinizmus a harmincas évektől kezdve torzult, az szintúgy szörnyűség volt, s csak nevében volt szocializmus. Sztálin népiértó gyakorlatát „ellenforradalom”-nak minősíti, szovjet „Thermidor”-nak, amely megcsúfolta és hosszú időre diszkreditálta a szocializmus eszméjét. De a kommunista ideológia nevében (álcájában) végrehajtott embertelenség, elnyomás, a Lubjankák és a Butir- kiki rettenete megmásíthatja-e azt, hogy világunkban továbbra is jelen van – erre Illés László többek közt a szocialistának éppen nem nevezhető Jacques Derrida nyomán eszméltet rá – az elnyomás, a megtorlás, a népiértás, a munkanélküliség, a hajléktalanság, a terrorizmus, a nemzeti konfliktusok, a nyomasztó egyenlőtlenség? Belenyugodhat mindebbe egy szellemi rangjára valamit is adó értelmiségi ember? Nem

kell-e felébrednie benne a javítás, a korrekció gondolatának? Annak, hogy a tőke és a munka világának valamiképp kompromisszumra kellene jutnia?

Mindezt az izgalmas eszmei anyagot Illés László nem deklarációkban, hanem mélyfúrásokon alapuló irodalom- és esztétörténeti tanulmányokban „mozgatja meg”, vetíti az olvasók elé. A szociális gondolat keletkezését és időszerűségét például a pápai enciklikák ígéivel igazolja. XIII. Leó *Rerum novarum*ával, XI. Pius *Quadragesimo annó*jának mementóival. Mindkettejüket mélységes aggodalmak töltötték el a társadalmi igazságtalanságok és konvulziók láttán, s bizony nem túlzás az, amit a nemrég elhunyt egyházfő, II. János Pál megállapított (s Illés László idéz): „Marx a maga módján ugyanazokat a negatív tényezőket rögzítette, amelyekről XIII. Leó pápa enciklikája, a *Rerum novarum* is szól”. Ugyanő különben nem egyszer emelte fel apostoli szavát egy igazságosabb és testvériesebb világért, a tőke és a munka konszenzusáért és kompromisszumáért.

Összetartozó ellenpontok: Kassák Lajos és Lukács György útja a húszas években. Mindketten szintúgy megváltást akartak, s ebben reménykedett az egész akkori társadalom is. Kassák felismerte, hogy „ember-szabású” utópiái megvalósíthatatlanok, s ezt tragédiaként élte meg, Lukács viszont élete végéig kitartott messianizmusa, a kollektívum oltárára tett egyéni áldozatok szükségessége mellett. Így vagy úgy: mindketten a „tökéletes bűnösség korá”-nak látták azt a valóságot, amelybe bele-születniök megadatott. S azt akarták, hogy az emberiség abból kijusson.

Az újítás szellemisége azonban megtört, visszájára torzult: Illés éleslátóan hangsú-

lyozza, hogy az 1871-ben, a párizsi kommunával kezdődött konvulzív korszakot a harmincas években új paradigma váltotta fel, a jobb-, illetve baloldali totalitáriazmusé. Mindkettő fittyet hányt a művészet belső immanenciájára, megsemmisítve az avantgárd irányzatokat, felszámolva bárminő nyitottságot, kétségbevonást, kérdezést, panaszt, felháborodást – mindazt, ami emberi. A totalitarisztikus diktatúrák elmúltak, az avantgárd szellemiség azonban továbbra is él – s ez a szellemiség ma is kérdez és felháborodik.

Hogy ez mennyire így van, azt Illés Lászlónak a „fausti ideál” jelenéről, a posztmodern világképről és Esterházy Péter művészetéről írott elemzése mutatja be leginkább. Én ugyan nem minősíteném – mint Illés teszi – a klasszikus magyar avantgárdot és a posztmodern irányzatot egy azonos nagy áramlat különböző fázisainak, de az feltétlenül igaz, hogy Esterházy – akárcsak Kassák – halálos komolyan veszi azt, amit csinál. Csak míg Kassák a komolyságot vette halálos komolyan, Esterházy a komolytalanság látszatát. Az utóbbi író „szövegeiben” bizony ezer szómélyi elemmel ott lüktet a valóság, jobbításáért perlekedik, miközben nem hisz (?) e perlekedés célszerűségében, jövőjében. De ha nem hinne lelke legmélyén, vajon perlekedne-e? Ezért Illés Lászlónak teljesen igaza van, amikor azt állítja, hogy Esterházy zseniális művésze „a magyar posztszotalinista létviszonyok legmagasabb szintű, szépirodalmi jellegű ideológiakritikai teljesítménye”. S ha ez így van, akkor bizony Esterházy számára (és a mi számunkra) a fausti ideál nem halott.

Mit tartogat hát részünkre a jövő? E kérdésre nem lehet definitíven válaszol-

ni. Mindenesetre Illés László a globalizációról szóló kitűnő tanulmányában felvet e kérdés megválaszolásához néhány szempontot. E globalizáció jövőmodellje bizony baljós: a kétharmad-egyharmad társadalmi modell (azaz: a lakosság egyharmada él a szegénységi küszöb alatt) helyébe a 20%-80% modell lép – a társadalom négyötöde lesz szegény. S jelenleg – a tanulmány adatait idézem – a világ országainak egyötöde rendelkezik a világ bruttó társadalmi termelésének 84,7%-ával, ezen országok vállalkozói bonyolítják le a világkereskedelem 84,2%-át, s ők birtokolják a belföldi pénzállomány 85,5%-át. Mindez, s vele egész régiók kiszolgáltatottsága maga után vonja a nemzeti ellentétek kiéleződését, az agresszivitás eszkalálódását. Az atmoszféra felmelegedése pedig a pusztító viharokat, áradásokat, természeti katasztrófákat. Az utóbbit napjainkban aligha kell bizonygatnunk.

„Ez hát a sors és nincs vég semmiben?” – kérdezzük Vörösmartyval. Illés László egyedül a józan észben lát reménységet. Ez, ha nem is minden, mégis nagyon sok. Amit az ember eddig elért, legnagyobb-részt e józan észnek köszönhetően érte el. A „szellemharcok tiszta sugará”-ban bízhatunk, azzal tovább küzdhetünk, mint azt Illés László is folyamatosan teszi.

Erre külön is inspiráló példát ad könyvének Lukács Györgyről szóló tanulmány-blokkjában. A magyar filozófus a legsötétebb sztálini diktatúra éveiben képes volt továbbfejleszteni az elidegenedés fogalmát, kimondta, hogy minden valóságnak, tehát a szovjet valóságnak is lényege az ellentmondásosság, fel tudta mutatni a proletárdiktatúra hazug jelszavával szemben a forradalmi demokrácia ideáját – ott, ahol mindenfajta demokráciát lábbal tiportak. E minta példaszzerűségének értékét azonban nem csökkentette volna, ha Illés László részletesebben szolt volna Lukács megingásairól, „önkritikáiról”, amelyek bizony e nagy ívű pályán kisiklások voltak. Valamint arról a rendkívül káros lukácsi szentenciáról, hogy „keresztülhazudjuk magunkat az igazságig”. A „hvosztizmus”-ról szóló cikket pedig bizvást mellőzni lehetett volna, hiszen belőle a hetven évig rejtőzködő Lukács-írásról minden filológiai és történeti adatot megismerhetünk, csak éppen a tanulmány szövegének a közlése maradt el. Az olvasó aligha fogja fellapozni a folyóiratot, ahol e textus olvasható – bármily kitűnő is Illés László összegzése, azért Lukács intencióinak leghitelesebb közlője maga Lukács.

Fenyő István

**WERNER SCHWEIKERT: BIBLIOGRAPHIE DER UNGARISCHEN
LITERATUR DES 20. JAHRHUNDERTS IN DEUTSCHER SPRACHE**

Feil bei Heilbronn, Verlag Werner Schweikert, 2000, 1020 l.

A magyar irodalom Németországban napjainkban igen népszerű. Elsősorban a regények kelendőek, gondoljunk csak Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* vagy pedig Szerb Antal *Utas és holdvilág*

című regényének nem is olyan régi, áttűtő sikerére. Mindemellett több kortárs regényírónk könyvelhet el magának talán még nagyobb sikereket, mint a két említett szerző. Werner Schweikert bibliográfiájá-

ból – 1999-cel bezárólag – valamennyi németre fordított magyar irodalmi alkotás felől tájékozódhatunk.

A kötet a Frankfurti Könyvvásár alkalmából készült, az anyaggyűjtés annak kezdetével fejeződött be. A meghívott vendég irodalmának németre fordított darabjairól nem az első bibliográfia Werner Schweikerté. Az első a portugál irodalom bibliográfiája volt 1997-ben, amelyet Frankfurt am Mainban adott ki Klaus Küpper és Maria do Rosário Pedreira. A magyar bibliográfia összeállítója, Werner Schweikert három évvel később feldolgozta az orosz és a volt szovjet irodalmak németre lefordított anyagát is. Ez utóbbi kötet is hasonló alkalomból készült, szintén a díszvendég tiszteletére, de abban a kötetben Schweikert a 20. századi anyagot csak 1965-ig dolgozta fel. Mindkét kötet különlegessége, hogy az anyaggyűjtés hátterében egy 1947-től folyamatosan gazdagodó, egyedülálló magángyűjtemény áll. Werner Schweikert könyvtárában ugyanis közel 50.000 kötet található, amely mind 20. századi, németre fordított szépirodalom (további 20.000 kötetet tartalmaz német szerzőktől).

A kötet megjelenési körülményeiről Dalos György cikkéből értesülhetünk, amelyből egyértelművé válik, miért szerepel a szerző előszavában, rögtön az első mondatban, hogy a bibliográfia az 1999-es könyvvásárra jelenik meg, és miért áll az előszó végén mégis 2000. februári dátum. Megfelelő anyagi bázis híján került csak később piacra Schweikert könyve, de ezt a kötetnyitó mondatot érdemes lett volna a megváltozott körülményekhez alakítva átírni.

Tehát a könyvvásárra Schweikert bibliográfiája – támogatók híján – ugyan nem

készült el, és megjelenésére még közel egy évig várni kellett, Fazekas Tiborc hasonló tematikájú bibliográfiája azonban kikerült a polcokra már a vásár idején, Schweikertéhez hasonlóan a szerző saját kiadásában: *Bibliographie der in selbständigen Bänden erschienen Werke der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung (1774–1999)*, Hrsg. Dr. Tiborc Fazekas, Hamburg, Eigenverlag des Verfassers, 1999.

A két, párhuzamosan dolgozó szerző munkája mintegy kiegészíti egymást. Fazekas Tiborc anyaggyűjtése felöleli a németre fordított magyar irodalom 20. század előtti fejleményeit is – egészen 1774-től 1999-ig –, viszont a múlt századnak valóban érdemes volt egy külön kötetet szentelni, hiszen annak terjedelme önmagában jóval meghaladja az 1999-es kötetét.

Schweikert könyve többnyire elismerő recenziókat kapott eddig is mind a német, mind pedig a hazai fórumokon. Németül Fazekas Tiborc, Carl Corino, Karl-Markus Gauss, Ima Rakuska, Christine Schlosser és Kuno Bärenbold recenzeálták, az ÉS-ben pedig Dalos György írása jelent meg róla. Werner Schweikert ezért a munkájáért kapta meg a Pro Cultura Hungarica Emlékplakettet.

A bibliográfia kiadása céljából alapított kiadó további könyvekkel is hozzájárult a németre fordított magyar irodalom terjesztéséhez. Werner Schweikert következő kiadványa Illyés Gyula németre fordított prózaverseinek válogatott kötete volt 2003-ban. Ez leginkább annak köszönhető, hogy 2002-ben, a költő születésének 100. évfordulójára emlékezve megélénkült műveinek újrakiadása is: német nyelvterületen immár a harmadik fordításban. A fogadtatása jó, úgy tűnik, az Illyés-életmű német reneszánszát éli.

A filológus és könyvgyűjtő Schweikert idén halt meg. Dalos György – akivel a frankfurti könyvvásár előkészítési munkálatai közben ismerkedett meg – írt róla nekrológot a Frankfurter Rundschau-ban 2005 márciusában. Dalos így jellemzi Schweikertet, az iparost, aki az eredeti szakmájától messze eső hobbyt művelt: „Egy gazdag ember távozott közülünk. A württembergi Feil bei Heilbronnban meghalt a kályhásmeister Werner Schweikert, csendben és szerényen, ahogy élt, úgy, hogy a saját kiadványaként megjelentetett kötetek még a születési dátumáról sem adnak felvilágosítást. Könyvekben gazdag ember volt.” Dalos cikkéből kiderül, hogy a gyűjtemény iránt komoly szakmai érdeklődés mutatkozik: a Moszkvai Állami Könyvtár már jelezte vásárlási szándékát, de nem kizárt, hogy egy országon belüli kutatóhely szerzi meg a német gyűjtő terjedelmes 20. századi anyagot felölelő könyvállományát. Érdemes lenne a magyar közgyűjteményeknek is tájékozódniuk a gyűjtemény magyar vonatkozású anyagairól, megvásárlásának lehetőségéről.

A szerző lényegre törően írja le művének célkitűzéseit és a benne foglalt anyag néhány jellegzetességét a bevezetőben. Az irodalomtörténeti korszakhatárokat korántsem egyszerű meghatározni, a Werner Schweikert által megszabott időhatár azonban egyértelműen nem törekszik ilyesmire. A kötetbe azokat a magyar alkotókat vette fel, akik még 1904-ben éltek vagy akár ma is alkotnak. A szerzők alfabetikus rendben következnek egymás után. Rövid, általában hét-tíz soros életrajzi összefoglalás olvasható róluk, majd az egyes művekről időrendben: magyar címűk, eredeti megjelenési évük, majd a német cím és a megjelenés vagy megjele-

nések további pontos bibliográfiája, úgy-mint a kiadás helye, a kiadó neve, a kiadás éve, lapszám, a kötet mérete, fűzése. A biográfiákat olvasgatva szembetűnő, hogy Nádas Péterről jóval részletesebben ír, mint az megszokott – tizenhét soros a róla szóló életrajzi rész –, míg Kertész Imréről szűkszavúbban, mint általában a többi alkotóról – négy rövid mondatot. Nádasról 12 németül megjelent művet említ, köztük vannak olyan esszéketek is, amelyek csak németül jelentek meg. Ezek közül mindet újra kiadták, néhány esetben változatlanul, sok esetben újabb fordításban. Kertésztől 10 könyvet tart számon, ezek közül három adtak ki újra. Kertész németül megjelent műveinek száma később megnőtt, a bibliográfia adagyűjtése még a 2002-es Nobel-díj kiosztása előtti állapotot rögzíti.

A József Attiláról szóló rövid biográfia Szabolcsi Miklós német nyelvű monográfiájának szellemében íródott (*Attila József: Leben und Werk*, Berlin, Akademie-Verlag, 1981). Fontos adatként közli a költő belépését az illegális Kommunista Pártba, holott ez alig volt több kétéves tagságnál, munkásságát pedig az alábbi két mondattal jellemzi: „Osztályharcos költészete magában foglalja a magyar társadalom problematikáját. Szimbolikája a népköltészetben gyökerezik.” Ez is mutatja, hogy ideje lenne megjelentetni német nyelven kortárs írásokat József Attila költészetéről, hiszen a tájékozódni kívánó szakember átfogó tanulmányok híján ilyen tévutakra kénytelen sodródni a régebbi szakirodalom nyomán – s az újabbak ismerete hiányában. A mindössze hétsoros életrajz viszonylag hosszan emlékezik meg a József Attilakultusznak Magyarországon is hangsúlyos mozzanatáról: a költő haláláról. Emögött

ugyancsak érzékelhető az említett monográfia hatása: „A Kommunista Párttal való nézeteltérések, a nyomor és a betegség öngyilkosságba hajszolta.” József Attila kultuszának németországi formálódása tehát nem maradt el: a versfordításokat követve a németre fordított monográfia, s a halál abban olvasható leírását átemelte biográfiájába a későbbi szöveg szerzője, azzal a kultusztörténeti módosítással, hogy a Szabolcsi szövegében negyedik okként szereplő náciizmust immár nem említi. Schweikert ezzel rögzíti azt a változást, amely az adott befogadói közegben kialakult, s hozzájárul a költőről német nyelvterületen kialakított kép változásához.

A kötet kiállításában egyedül az okoz valamelyest szépséghibát, hogy – feltehetőleg a feszes munkatempó és a nyomda számára idegen nyelvi jelenségek miatt – sok benne a hiba, különösen gyakori a magyar karakterek elvétele. Így kerülhetett az utószóba például „Magyar konyu Alapítvány” és „Petőfi Irodalmi Múzeum”, de ehhez hasonló jelenségekkel a szócikkekben is bőven találkozhatunk.

A bibliográfiába Schweikert nemcsak szépirodalmi alkotásokat vett fel, beleértve a gyermek- és ifjúsági irodalmat is, hanem egyes szellemtudományi szerzők könyveit is ismerteti. Amelyik tudományos értekezést megtalálja benne a kutató (természetesen a szépirókhoz hasonlóan szerzők szerint), annak pontos bibliográfiai leírásában megbízhat: a precíz adatközlés a kötet egyik jellemző erénye. Kerényi Károlyról például épp csak annyit mond a rövid biográfiai rész, amennyiből egy teljesen kívülálló viszonylag nagyobb

tévedések nélkül képet kaphat róla, a szócikk bibliográfiája viszont kifejezetten jó: Kerényi jelentős munkái mind benne vannak és az adatai pontosak. A kötetnek a szépirodalmon kívüli területek felé való nyitottságát mi sem jellemezheti jobban, mint az, hogy talán leghosszabb szócikke a filozófus és esztéta Lukács Györgyről született. Maga az életrajz közel egy oldal, a művek jegyzéke pedig 192 tételből áll, az első kiadásokon túl a sokszoros újraközléseket és a szerző halála után a hagyatékából megjelentetett kiadványokat is feltünteti.

Az anyaggyűjtés kritériumai az emigráns irodalom tekintetében sem eléggé egyértelműek. Schweikert hivatkozik *A magyar emigráns irodalom lexikonára*, amelyet Nagy Csaba készített 2000-ben. Mint Schweikert írja, az ő munkája is közöl emigráns anyagot, de ennek konkrétabb definícióját nem adja. Ha Schweikertnél nem találjuk meg a keresett művet, még nem zárható ki, hogy létezik.

A kötet külön fejezetet szentel az irodalomjegyzék és a honlapok jegyzékének közlésére is. Ezek megbízható információkat nyújtanak akár a lexikonok, akár az adatbázisok, akár a tágabb szakirodalmi tájékozódás terén. A mutatók ugyancsak kiválóak: a szerzőkön túl megtalálhatók a fordítók és a kiadók is, alfabetikus rendben.

Az elegáns kiállítású kötetet 398 fotó díszíti, amelyek elsősorban 1945 előtt megjelent, ma már kevésbé hozzáférhető kiadványok borítóit ábrázolják. Werner Schweikert munkája olyan könyv, amelyet öröm kézbe venni.

Bircsák Anikó